

پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ماه‌نامه علمی - پژوهشی، سال نوزدهم، شماره اول، فروردین ۱۳۹۸، ۱۶۹-۱۸۹

نقد و بررسی کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه

Kant's Practical Philosophy from Critique to Doctrine

محمد عنبرسوز*

یوسف نوظهور**

چکیده

جستار پیش‌رو، که متکفل نقد و بررسی کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه نوشته‌گری بنهم است، با روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و براساس برداشت ناقد از اثر مورد بحث، درصدد نشان‌دادن این است که این اثر، علاوه بر این که طرح جدیدی در خوانش فلسفه عملی کانت درمی‌اندازد، از برخی جنبه‌ها نیز اشکالاتی جدی را متوجه خود می‌بیند. برخی از این کاستی‌ها عبارت‌اند از: شفاف نبودن متن، گزینشی بودن مطالب، ارائه نکردن نتیجه‌گیری برای هر فصل از کتاب، و فشردگی بیش از حد و گستردگی موضوعات مورد بحث. هم‌چنین نگارنده، علاوه بر معرفی ساختار اثر مورد بحث، نقاط قوت آن را نیز تبیین خواهد کرد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: توجه ویژه بنهم به ارتباط و نسبت آثار مختلف کانت با یکدیگر و سیر فکری او در فلسفه عملی (انتقال از آثار انتقادی به آثار تعلیمی)؛ بررسی آن دسته از آثار کانت در فلسفه عملی که کم‌تر مورد توجه مفسران (به ویژه کانت‌شناسان ایرانی) قرار گرفته‌اند؛ مخالفت نویسنده با دیدگاه مورد قبول عموم مفسران فلسفه عملی کانت (خوانش صورت‌گرایانه)؛ و ارائه تفسیری جدید از آن (تفسیر غایت‌گرایانه).

کلیدواژه‌ها: فلسفه عملی، اخلاق، دین، نقد، آموزه.

* دانشجوی دوره دکتری فلسفه، دانشگاه تبریز (نویسنده مسئول)، mohammad_anbarsouz@yahoo.com

** دانشیار گروه فلسفه، دانشگاه علامه طباطبائی، nozohour.1212@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۶/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۹/۱۷

۱. مقدمه

۱،۱ طرح بحث و تعریف مسئله

از روزگار کانت تا کنون، آثار او همواره به دو دسته نظری (theoretical) و عملی (practical) تقسیم شده‌اند. مهم‌ترین اثر کانت در فلسفه نظری بی‌تردید نقد عقل محض (Critique of Pure Reason) است، و نقد عقل عملی (Critique of Practical Reason) را نیز معمولاً مهم‌ترین اثر در حوزه فلسفه عملی کانت قلمداد می‌کنند. عموم مفسران و شارحانی که از زمان حیات کانت تا کنون به فلسفه عملی او پرداخته‌اند بیش‌ترین توجه خود را به سه اثر نقد عقل عملی، بنیاد مابعدالطبیعی اخلاق (Groundwork of the Metaphysic of Morals)، و دین در محدوده عقل تنها (Religion within the Limits of Reason Alone) معطوف کرده‌اند؛ درحالی‌که آثار دیگری نیز از کانت در این حوزه برجای مانده است، مانند کتاب‌های انسان‌شناسی از منظر پراگماتیکی^۱، صلح پایدار، و ...

کانت تقریباً هیچ‌گاه تعریف روشن و برجسته‌ای از فلسفه ارائه نمی‌دهد، اما به‌نحوی تقسیم ارسطویی فلسفه به نظری و عملی را به تقسیم فلسفه به فلسفه طبیعت و فلسفه اخلاق (یا به عبارت دیگر، مابعدالطبیعی طبیعت و مابعدالطبیعی اخلاق) تغییر می‌دهد. مبنای این تقسیم توجه کانت به دو موضوع مهم فلسفه، یعنی طبیعت و آزادی، است (۲۰۸: ۲۰۰۵: Holzhey and Mudroch). بنابراین، هنگامی که کانت فلسفه را به عملی و نظری تقسیم می‌کند، به‌وضوح، مهم‌ترین موضوعات فلسفه، یعنی طبیعت و آزادی، را مورد نظر قرار می‌دهد. نظام حقیقی فلسفه در نظر کانت، بر مبنای موضوعات نظری و عملی آن، به فلسفه نظری و فلسفه عملی تقسیم می‌شود که اولی ناظر به قضایایی درباره امکان اشیا و تعینات آن‌ها (نظام طبیعت، اعم از طبیعت خارجی و ذهنی) و دومی ناظر به قضایای مربوط به حوزه آزادی است (۳۱۹: ۲۰۰۰: Caygill). در واقع، بنابر نظر کانت، «امر عملی هرآن‌چیزی است که به‌یمن آزادی امکان‌پذیر است» (سعادت‌ی خمسه ۱۳۹۰: ۲۴) و بر همین اساس، بخش‌هایی از فلسفه کانت که به حوزه طبیعت تغییرناپذیر تعلق دارند ذیل فلسفه نظری و بخش‌هایی که با حوزه آزادی انسان مرتبط‌اند تحت فلسفه عملی طبقه‌بندی می‌شوند. بنابراین مباحث مربوط به حوزه‌های «فلسفه اخلاق»، «فلسفه دین»، «فلسفه سیاسی»، «فلسفه حقوق»، «فلسفه تعلیم و

تربیت»، «انسان‌شناسی»، و ... که به نحوی می‌توانند عرصه آزادی بشر تلقی شوند، همگی به حوزه فلسفه عملی کانت تعلق دارند.

مسئله اصلی جستار حاضر، چنان‌که از عنوانش پیداست، نقد و بررسی کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه نوشته گری بنهم است. این اثر در واقع نقد و تفسیری بر آثار اخلاقی کانت (از منظری متفاوت) است که مطابق انتظار به نتیجه‌ای جدید نیز نائل می‌شود. جستار پیش‌رو، علاوه بر تلاش برای تبیین محتوای کتاب مورد بحث، تا حد امکان اعتبار نظریات مطرح‌شده در آن را نیز بررسی خواهد کرد. بنابراین معرفی اثر و محتوای آن، تبیین نقاط قوت و وجوه امتیاز آن در مقایسه با سایر آثار هم‌رده خود، و نیز نقادی اثر و روشن کردن کاستی‌ها و نقاط ضعفش مهم‌ترین مسائل مقاله پیش‌رو به‌شمار می‌روند.

۲,۱ ادبیات و مفاهیم اساسی

چنان‌که انتظار می‌رود، مفاهیم اساسی کتاب بنهم همان مفاهیم بنیادین فلسفه عملی کانت، از قبیل اخلاق (morality)، دین (religion)، تعلیم و تربیت (education)، امر مطلق (categorical imperative)، حقوق (right)، قانون اخلاقی (moral law)، و ... است. با توجه به این‌که کانت در فلسفه عملی هم (مانند فلسفه نظری) طرحی نو درمی‌اندازد و نظامی جدید را (بر اساس آنچه در نقد اول تبیین کرده است) پی‌ریزی می‌کند، روشن است که دریافت صحیح محتوای کتاب مستلزم آشنایی قبلی خواننده با مفاهیم اصلی فلسفه کانت (اعم از مفاهیم فلسفه نظری و فلسفه عملی) خواهد بود. اما ادبیات نگارش این اثر با ادبیات کانت و سایر آثار تفسیری در مورد فلسفه عملی او، به‌ویژه در حوزه فلسفه قاره‌ای، متفاوت است و بنهم به‌وضوح از ادبیات رایج در سنت انگلیسی - آمریکایی یا ادبیات خاص فیلسوفان تحلیلی بهره می‌برد.

۳,۱ بیان اهداف، روش، و وجه نوآوری

باید تصریح کنیم که نقد پیش‌رو به‌هیچ‌وجه نه قصد خلاصه‌کردن و نقد همه مطالب کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه را دارد و نه صلاحیت و توانایی این کار را، بلکه تنها رئوس مطالب و خطوط کلی فکر نویسنده را شرح و بررسی خواهد کرد و این کتاب ارزش‌مند را بر مبنای دیدگاه‌ها و برداشت خود، و نیز با استفاده از سایر آثار فلسفی، اعم از

آثار خود کانت و شرح‌ها و تفسیرهایی که بر آن‌ها نگاشته شده است، نقد و بررسی می‌کند. بنابراین روش جستار حاضر متشکل از سه گام اساسی است: نخست، نگارنده فرض می‌کند که خواننده لااقل تاحدودی (مثلاً در سطح مقطع کارشناسی رشته فلسفه) با اندیشه‌های کانت (به‌ویژه فلسفه عملی او) آشنایی دارد و از همین رو، باتوجه به مجال اندک برای توضیح و تبیین مفاهیم بنیادین، از شرح کلی اندیشه کانت پرهیز می‌کند؛ دوم، جستار پیش‌رو تبیین و توضیح دقیق، روشن، و موجز روش کار و اندیشه محوری و نظریه‌ای است که بنهم در اثر خود قصد ارائه آن را دارد؛ گام سوم نیز متکفل نقد و بررسی نظریه محوری بنهم در این کتاب براساس مبانی خود او و نیز تفاسیر سایر پژوهش‌گران حوزه فلسفه عملی کانت و بحث از میزان اعتبار آن است؛ بنابراین روش این جستار از نوع توصیفی - تحلیلی هم‌راه با ذکر شواهد و ارجاع به منابع معتبر کتاب‌خانه‌ای و اینترنتی خواهد بود.

هدف جستار حاضر در وهله نخست معرفی کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه به پژوهش‌گران حوزه فلسفه علمی کانت و در مرحله بعد نقد و بررسی اندیشه‌های محوری این اثر و ارائه داوری منصفانه درباره نقاط ضعف و قوت آن است. هم‌چنین این پژوهش وجه نوآوری و اهمیت خود را تماماً مدیون نوآوری بنهم است؛ چراکه براساس این اثر مدعای نگارنده اتخاذ رویکردی متفاوت با سایر مفسران و حصول خوانشی جدید از فلسفه عملی کانت از منظری متفاوت است که این مطلب در ادامه بررسی خواهد شد.

۴,۱ زمینه و پیشینه

زمینه بحث مؤلف کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه، همان‌طور که از عنوانش پیداست، همان زمینه تفسیر آثار کانت در حوزه فلسفه عملی است. باتوجه به این‌که این کتاب اثری نسبتاً جدید (۲۰۰۳) محسوب می‌شود، می‌توان گفت که تقریباً هیچ‌گاه مورد توجه اساتید و دانشجویان ایرانی قرار نگرفته و نگارنده این جستار هیچ مطلبی را به زبان فارسی نیافته است که حاوی معرفی یا نقد کتاب مورد بحث باشد. در جهان انگلیسی‌زبان نیز تنها دو معرفی از این کتاب در کتاب‌خانه‌های اینترنتی وجود دارد که هر دو حاوی وجهه انتقادی بسیار محدودی‌اند. این دو معرفی کتاب، که به قلم الیور سنسن و جین سینگلتن نوشته شده‌اند، به ترتیب ۳ و ۱ صفحه‌اند و طبیعتاً بررسی زوایای مختلف کتاب بنهم را نمی‌توان از نوشتارهایی با این حجم اندک انتظار داشت.

۵,۱ معرفی اجمالی سامان‌دهی محتوای مقاله

چنان‌که انتظار می‌رود، ساختار جستار پیش‌رو از اصول راه‌نمای تهیه مقالات نقد نشریه علمی - پژوهشی پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه علوم انسانی پیروی می‌کند و بر همین اساس مشتمل بر بخش‌های اصلی هم‌چون عنوان، چکیده، مقدمه، متن اصلی، نتیجه‌گیری، و ... است. محتوای این مقاله در ادامه به دو بخش نقد شکلی و نقد محتوایی اختصاص می‌یابد. نقد محتوایی نیز، به‌مثابه مهم‌ترین بخش این جستار، مواردی هم‌چون نقد درون‌ساختاری، بررسی منابع، ارزیابی وضعیت تحلیل اثر، میزان نوآوری اثر، نقد هماهنگی محتوای اثر با اصول و مبانی آن، ارزیابی میزان انطباق و جامعیت اثر، نقد استفاده اثر از اصطلاحات تخصصی، نقد رویکرد کلی اثر، تحلیل میزان کاربرد اثر در برنامه آموزشی، و ... را در بر می‌گیرد. نتیجه‌گیری، پی‌نوشت، و فهرست منابع مورداستفاده این مقاله نیز پس از متن اصلی خواهند آمد.

۲. معرفی کلی اثر

۱,۲ معرفی شناسنامه‌ای و شکلی

روی جلد کتاب نوشته‌هایی وجود دارد که عبارت‌اند از: لوگوی انتشارات Palgrave Macmillan در بالا سمت راست، عنوان کتاب *Kant's Practical Philosophy: From Critique to Doctrine* در وسط و نام نویسنده Gray Banham در زیر آن. جلد کتاب از نوع شومیز و سرمه‌ای‌رنگ است. روی عطف کتاب نیز عنوان کتاب و نام نویسنده به‌چشم می‌خورد. قطع کتاب نیز از نوع رقعی (۲۲ سانتی‌متر طول و ۱۴ سانتی‌متر عرض) است و کیفیت کاغذ، چاپ، و صحافی قابل‌قبول به‌نظر می‌رسد. این کتاب دارای ۲۷۰ صفحه (۲۳۸ صفحه متن اصلی) است که ۹ صفحه ابتدایی با شماره‌گذاری به حروف لاتینی مشخص شده. در صفحه I تنها عنوان کتاب آمده است، صفحه II حاوی عنوان دو اثر مهم دیگر گری بنهم است، و در صفحه III عنوان اصلی کتاب، نام نویسنده، سازمان متبوع او، و نیز لوگوی انتشارات به‌چشم می‌خورد. صفحه IV اطلاعاتی از قبیل سال چاپ، محل چاپ، حقوق ناشر، و ... را در بر می‌گیرد و صفحه V جایی است که بنهم اثر خود را به دوستان لهستانی‌اش تقدیم می‌کند. صفحه VI سفید و صفحه VII دربردارنده فهرست محتویات کتاب^۲ است. صفحه VIII سفید و صفحه IX حاوی قدردانی است. مقدمه نیز از صفحه ۱ آغاز می‌شود.

۲,۲ توصیف محورهای اصلی، عناوین، و فصول اثر

کتاب *فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه به‌طور کلی* حاوی هشت فصل مجزاست که هر فصل حاوی موضوعاتی فرعی نیز است. فصل نخست عهده‌دار بحث از آثار دوره ماقبل نقدی کانت در فلسفه عملی و درس‌گفتارهای او (قبل از سال ۱۷۸۱) است. فصل دوم عباراتی از *نقد عقل محض*، نخستین اثر نقادانه کانت، را بررسی می‌کند و بر آن است که زمینه طرح پرسش اخلاقی در این اثر را روشن کند. فصول سوم و چهارم به ترتیب متکفل بحث از دو اثر مهم کانت در فلسفه عملی، یعنی *بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق* و *نقد عقل عملی*، هستند که محور اثر نخست مفهوم امر مطلق و محور دومین اثر نحوه ورود عقل محض به عرصه عمل معرفی می‌شود. پنجمین فصل کتاب دین در *محدوده عقل تنها* را نه صرفاً به مثابه اثری در فلسفه دین، بلکه به مثابه اثری در امتداد *بنیاد و نقد عقل عملی* (نتیجه منطقی آن دو) بررسی می‌کند. فصول ششم و هفتم به اثر تعلیمی^۳ کانت در فلسفه عملی، یعنی *مابعدالطبیعه اخلاق (Metaphysics of Morals)*، می‌پردازند.^۴ در نهایت، فصل هشتم نیز حاوی مهم‌ترین مدعای نویسنده، یعنی بحث از وحدت نظام کانت در فلسفه عملی و نشان‌دادن ویژگی‌های غایت‌گرایانه آن، است (Sensen ۲۰۰۴: ۷۲۷).

زیست‌نامه و آثار مؤلف: گری بنهم در ۱۹۶۵ در روچدیل (Rochdale) متولد شد. او در دانشگاه صنعتی هاتفیلد (Hatfield Polytechnic)، دانشگاه هرت‌فورد شیر (University of Hertfordshire) فعلی، دانشجوی فلسفه بود و به‌عنوان دانشجوی ممتاز برای ادامه تحصیل به کالج هتفورد آکسفورد رفت. در سال ۱۹۹۲ به‌صورت پاره‌وقت در هم‌کاری با دانشگاه شهر منچستر (MMU) تدریس می‌کرد. او پژوهش در هاتفیلد، تدریس در دانشگاه بولتن (Bolton University)، و سابقه هم‌کاری در پروژه پژوهشی دپارتمان سیاست و فلسفه دانشگاه منچستر را دارد. *کانت و غایات زیبایی‌شناختی (Kant and the Ends of Aesthetics)* و نیز *ارواح شیطانی: هیچ‌انگاری و سرنوشت مدرنیته (EVIL SPIRITS: Nihilism and the Fate of Modernity)* از آثاری‌اند که بنهم با انتشار آن‌ها به شهرت رسید، آثاری که از جهات مختلف با اثر مورد بحث این جستار نیز در ارتباط‌اند. او سابقه نگارش مقالات متعدد و هم‌کاری با چندین نشریه را نیز داشته است. مرگ ناگهانی گری بنهم در سال ۲۰۱۳ ضایعه‌ای بزرگ برای پژوهش‌گران آثار کانت و به‌طور کلی گروه فلسفه دانشگاه منچستر بود (Hollyman ۲۰۱۳).

۳. تحلیل خاستگاه اثر

۱,۳ محیط علمی و اجتماعی شکل‌گیری اثر

ایده محوری کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه به‌طور کلی در دوران معاصر و دانشگاه شهر منچستر (Manchester Metropolitan University) شکل گرفته و حاصل تجربه نویسنده از مواجهه با آثار عملی کانت و شرح‌های نگاشته‌شده بر آنهاست. روشن است که چنین فضایی به‌شدت پیرو روش فلسفه تحلیلی (analytical philosophy) است. این مدعا با عطف نظر به ناشر کتاب بیش‌ازپیش تأیید می‌شود، به‌نحوی که در بررسی آثار منتشرشده انتشارات بین‌المللی پالگریو مک‌میلان (Palgrave Macmillan) در هزاره سوم با حجم چشم‌گیری از آثار مربوط به حوزه فلسفه تحلیلی مواجه خواهیم شد.

۲,۳ جایگاه اثر در میان سایر آثار مرتبط

این کتاب، که از آخرین آثار گری بنهم محسوب می‌شود، نشان‌دهنده رویکرد خاص او به فلسفه عملی است. چنان‌که از ملاحظه آثار این نویسنده برمی‌آید، توجه او به‌طور واضح معطوف به دو موضوع فلسفه کانت و فلسفه عملی است و پس از انتشار دو اثر با عناوین *ارواح شیطانی: هیچ‌انگاری و سرنوشت مدرنیته و کانت و غایات زیبایی‌شناسی در سال ۲۰۰۰*، که اولی حاوی مطالبی درباب تأثیر هیچ‌انگاری در اخلاق و فرهنگ مدرن^۱ و دومی درصدد بازخوانی نقد سوم و شرح دوباره فلسفه نقادی کانت بر محور مفهوم زیبایی‌شناسی است، بر آن شد که اثری درباب انسجام آثار اخلاقی کانت به‌رشته تحریر درآورد. این اثر اخیر با کتابی که در این جستار نقد و بررسی می‌شود نسبتی ناگستنی دارد، زیرا برخلاف خوانش‌های صورت‌گرایانه از فلسفه عملی کانت این دو اثر برآنند که او را «متفکر غایات و مدافع رویکرد متافیزیکی به اخلاق معرفی کنند» (Banham ۲۰۰۳: ۷).

۳,۳ ویژگی‌های برتر اثر در مقایسه با آثار مشابه

درمورد این اثر دو ویژگی مهم قابل‌ملاحظه است: نخست، توجه به همه آثار کانت در فلسفه عملی و تلاش برای نشان‌دادن سیر تکاملی اندیشه عملی کانت و انسجام آثار او که مبین یک‌پارچگی آثار کانت در این حوزه است (۷۲۷: ۲۰۰۴: Sensen)؛ دوم، رد تلقی صورت‌گرایانه از فلسفه عملی کانت و جای‌گزینی خوانش غایت‌گرایانه آن به‌منظور رد

اشکال مشهور هگل^۶. این دو ویژگی در کنار خصایصی هم‌چون توجه دقیق به متن آثار کانت، پرداختن به شرح‌های سستی و تفاسیر معاصر بر فلسفه عملی کانت، و مهم‌تر از همه ارائه نحوه متفاوتی از تفسیر فلسفه عملی کانت (که برای پژوهش‌گران این حوزه الزامی می‌نماید) نشان‌دهنده وجه اهمیت و دلیل برگزیدن این کتاب برای نقد و بررسی در فضای کنونی جامعه ایران است.

۴,۳. نقدهای دیگر کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه

همان‌گونه که در بخش پایانی مقدمه نیز اشاره شد، نگارنده این مقاله تنها دو معرفی و نقد در مورد کتاب مورد بحث به قلم الیور سنسن و جین سینگلتون، به ترتیب در سال‌های ۲۰۰۴ و ۲۰۰۶، یافته است. ذکر دو نکته در تبیین اختلاف مقاله پیش‌رو با دو معرفی مذکور راه‌گشا خواهد بود: نخست، در این دو نوشتار وجه معرفی (بر وجه نقد) غالب است و این آثار با وجود ایجاز بیش‌ازحد بیش‌تر اثر بنهم را معرفی کرده‌اند تا نقد و بررسی. این در حالی است که جستار پیش‌رو (به جز موارد ضروری) بنای معرفی محتوا و تبیین مقاصد و آرای بنهم در اثر مورد بحث را ندارد، چراکه علاقه‌مندان می‌توانند با مراجعه به اصل کتاب در جریان کم و کیف مطالبش قرار بگیرند و یا حتی مترجمان می‌توانند به ترجمه این اثر همت گمارند. هدف این مقاله بیش‌تر تحلیل، ارزیابی، و نقد کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه است و تلاش می‌کند تا نقاط ضعف و قوت آن را نشان دهد؛ دوم، نوشتارهای سنسن و سینگلتون، حتی در موضعی که کتاب بنهم را نقد کرده‌اند، تنها به نقد محتوایی بسنده کرده‌اند و مجال کافی برای پرداختن به مواردی مانند نقد شکلی، نقد جامعیت صوری، ارزیابی نحوه استفاده اثر از مؤلفه‌های جامعیت صوری به منظور تفهیم محتوا، و ... را نداشته‌اند. اما این مقاله، براساس اصول نگارش مقاله نقد، خود را موظف به نقد و بررسی زوایای مختلف این اثر (اعم از صوری و محتوایی) می‌داند.

۴. نقد شکلی

۱,۴. نقد مؤلفه‌های چهارده‌گانه جامعیت صوری

در حالی که بخش‌های ابتدایی کتاب (از جمله جلد، عنوان، مشخصات، تقدیم، قدردانی، و ...) کاملاً معقول و مطابق با عرف تألیف آثار فلسفی جهان معاصر شکل گرفته است، فهرست مطالب بیش‌ازحد مختصر به نظر می‌رسد و خواننده با مراجعه به آن مطلب چندانی درباره

محتوای فصول نخواهد فهمید. دلیل این مطلب آن است که عناوین فرعی در فهرست گنجانده نشده و نویسنده تنها به آوردن عناوین فصل‌ها و شماره صفحات اکتفا کرده است. به نظر می‌رسد بهتر این بود که نویسنده عناوین فرعی را هم در این فهرست می‌گنجانده، یا مانند آثار کلاسیکی هم چون *متافیزیک تجربه کانت* نوشته پروسور پیتون^۷، یا آثار جدیدتر مانند اثر مهم *گایر کانت*^۸، و یا حتی آثار خود کانت مانند *نقد عقل محض*^۹، راه‌نمای بهتری برای خواننده در مطالعه کتاب در نظر می‌گرفت.

مقدمه کتاب، در عین حال که جامع و بی‌نقص به نظر می‌رسد و حاوی رئوس مطالب مورد نظر بنهم در این اثر است،^{۱۰} حاوی چند عنوان فرعی نیز است که عبارت‌اند از: «سیر تکاملی اخلاق کانت»، «فلسفه عملی از نقد به آموزه»، و «آثار جدید در باب فلسفه عملی کانت». نویسنده ذیل این سه عنوان به خوبی مقصود خود از نگارش اثر (هدف از کتاب پیش‌رو) را به مخاطب معرفی می‌کند و اظهار می‌دارد که، با وجود توجه فراوان به آثار کانت در دوران معاصر، هنوز هم «با فقدان شرحی منظم و استوار، که تمامی حدود پژوهش‌های کانت در فلسفه عملی را در بر گیرد، مواجهیم» (Banham ۲۰۰۳: ۷).

بر اساس عرف نگارش متون فنی در زبان انگلیسی، معمولاً پاراگراف اول از هر فصل حاوی نوعی چکیده مطالب و اهداف مورد نظر از نگارش آن فصل است. هم‌چنین پاراگراف آخر هر فصل نیز معمولاً در بردارنده نتایج حاصل از بحث آن فصل است. در مورد کتاب *فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه* به وضوح شرط اول به خوبی رعایت شده است، در حالی که شرط دوم در اکثر فصول مغفول مانده است. بنهم، به نحوی شایسته، خلاصه و هدف از نگارش هفت فصل ابتدایی کتاب خود را شرح می‌دهد. او هدف از اولین فصل را تبیین آثار اولیه کانت و نشان دادن نحوه تسری رویکر نقدانه او به حوزه فلسفه عملی معرفی می‌کند (۸: *ibid.*)؛ در صفحه ۳۸ به خوبی سیر کلی اندیشه‌اش در فصل دوم را نشان می‌دهد؛ در صفحه ۶۴ پروژه خود در فصل سوم را ترسیم می‌کند؛ در صفحه ۹۳ هدف از فصل چهارم را، در پرتو توجه به کتاب *نقد عقل عملی*، معرفی می‌کند؛ رئوس مطالب فصل پنجم را در صفحه ۱۱۸ می‌آورد؛ هدف از فصل ششم را بیان کلیاتی در باب آموزه حق و ارتباط آن با تلقی انتقادی از اخلاق معرفی می‌کند (۱۵۲: *ibid.*)؛ و در نهایت دو هدف مهم از نگارش هفتمین فصل کتاب را نشان دادن یک پارچگی کتاب *مابعدالطبیعه اخلاق* و تبیین تفاوت نقد و آموزه در اندیشه عملی کانت معرفی می‌کند (۲۱۲: *ibid.*). این در حالی است که آخرین پاراگراف از فصل‌های مورد بحث عموماً در ادامه آخرین عنوان فرعی در آن

فصل و فاقد جمع‌بندی فصل است. مثلاً در آخرین پاراگراف از فصل چهارم هیچ‌گونه جمع‌بندی از موضوعات مطرح‌شده در آن فصل یافت نمی‌شود.^{۱۱}

کتاب‌شناسی اثر بسیار کامل و قابل قبول به نظر می‌رسد و می‌توان مهم‌ترین ویژگی آن را ملاحظه آثار جدید در باب فلسفه عملی کانت عنوان کرد، به طوری که، فارغ از ملاحظه آثار کانت، باین که کتاب در سال ۲۰۰۳ منتشر شده است، باز هم تاریخ انتشار دوازده منبع مورد استفاده بنهم مربوط به هزاره سوم است و این امر حاکی از به‌روزرودن و پویایی اندیشه نویسنده در استفاده از منابع جدید است (ibid.: ۲۶۰-۲۶۴). با وجود این که نمایه کتاب قدری مختصر می‌نماید، بسیار هوشمندانه و در جهت اهداف نگارنده تنظیم شده است؛ باین حال، به نظر می‌رسد که بهتر آن بود که نمایه اسامی خاص (اعلام) از نمایه اصطلاحات فنی مورد استفاده کتاب تفکیک می‌شد (ibid.: ۲۶۵-۲۷۰). هم‌چنین این توضیح لازم است که در این کتاب از مجموعه آثار کانت ویراست دانشگاه پروس در برلین به سال ۱۹۰۲ استفاده شده است.

۲,۴ نقد و تحلیل کیفیت چاپی و فنی اثر

طرح جلد، مطابق انتظار، مشابه با سایر مجلدات منتشرشده انتشارات پالگریو مک‌میلان و درعین سادگی بسیار خوب و شکیل است. حروف‌نگاری اثر از کیفیت بسیار خوبی برخوردار است، به گونه‌ای که در این اثر اشتباه تایپی و مربوط به حوزه حروف‌نگاری یافت نمی‌شود. صفحه‌آرایی اثر نیز مطابق با استانداردهای جهانی چاپ کتاب‌های تخصصی دانشگاهی انجام شده و از کیفیتی عالی برخوردار است. صحافی کتاب به صورت افست است که در داخل کشور انجام شده و از کیفیت نسبتاً خوبی برخوردار است؛ باین حال، احتمالاً کیفیت صحافی کتاب در نسخه اصلی به مراتب بالاتر از این است. هم‌چنین غلط چاپی فاحشی در این کتاب به چشم نمی‌خورد و بر همین اساس، اثر مورد بحث ضمیمه اصلاحی یا غلط‌نامه نیز ندارد. این مطلب نشان‌دهنده دقت نظر ویراستاران ادبی کتاب است.

۳,۴ نقد و تحلیل میزان روان و رسابودن اثر

متن کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه به وضوح ثقیل است و فهم آن برای مخاطب غیرانگلیسی‌زبان دشوار است.^{۱۲} جملات بلند، استفاده از واژگان در معانی غیرمعمول

آن‌ها، و علامت‌گذاری نادرست متن از مهم‌ترین دلایل دشواری فهم کتاب بنهم است. از آن‌جا که این اثر شرح و نقدی تحلیلی است، کاربرد واژگان غیرتخصصی در معنای مصطلح و متداول آن‌ها، ضمن این‌که برای کابرن زبان انگلیسی (به دلیل وضوح بیشتر) راحت‌تر افاده معنا می‌کند، به‌طور ویژه برای مخاطبان زبان‌های دیگر نیز ضرورت دارد؛ چراکه ایشان در برخورد با متن عموماً معنای رایج و مرسوم واژه را در نظر می‌گیرند و در صورت دلالت مؤلف بر معنای کم‌کاربرد و غریب واژه، فهم خوانندگان دچار تعویق می‌شود که چنین تعویقی عملاً فهم را دچار مشکل می‌کند.

از نمونه‌های پرتکرار دلالت‌های کم‌کاربرد واژگان در این کتاب می‌توان به دو واژه *treatment* و *account* اشاره کرد. به‌نظر می‌رسد در اغلب موارد، مؤلف معنای «رویکرد» را برای اولی و معنای «توضیح یا تفسیر» را برای دومی در نظر داشته است. مثلاً مقصود از عبارت *within the treatment of this subject* «در بیان این موضوع» یا «تلقی از این موضوع» است (ibid.: ۱۵۵) و بهتر این بود که به‌جای واژه *treatment* از واژه‌های مأنوس‌تری هم‌چون *approach* یا *explain* استفاده شود. یا در جایی که تعبیر *treatment of private right* به‌کار رفته است، تعبیر *exposition/explanation of private right* می‌توانست جای‌گزین شود (ibid.: ۱۵۸). هم‌چنین می‌توان از نخستین سطر مقدمه شاهد آورد، جایی که تعبیر *Kant's account of ethics* به‌چشم می‌خورد و در این مورد نویسنده به‌سادگی می‌توانست تعبیر *Kant's reading/ interpretation of ethics* را جای‌گزین کند. بر همین اساس، به‌نظر می‌رسد که در مورد واژه *treatment* معنای موردنظر مؤلف نه‌تنها معنای رایج واژه نیست، بلکه از نظر علمی جای‌گزین‌های بهتری برای آن وجود دارد. معنای موردنظر مؤلف از واژه *account* (تلقی، خوانش) نیز در دو فرهنگ لغت آکسفورد و وبستر به‌ترتیب هفتمین و هشتمین معنای این واژه‌اند و در هر دو فرهنگ، معنای آخر!^{۱۳}

۴،۴ نقد و تحلیل نحوه رعایت قواعد عمومی نگارش و ویرایش

از مسائل دیگری که موجب دشواری فهم متن کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه شده است ویرایش نادرست متن، به‌ویژه در زمینه علامت‌گذاری، است. خواننده در بخشی از یکی از جملات ابتدایی فصل چهارم با استفاده پیاپی از سه کلمه *this it is* مواجه می‌شود که چنین کلماتی ناتوانی در تشخیص مرجع ضمائر را موجب می‌شود (ibid.: ۹۴). در این مورد به‌نظر می‌رسد استفاده از مرجع ضمیر، پس از *this*، می‌توانست به درک بهتر

معنا کمک شایانی کند. هم‌چنین چند صفحه بعد با همین کلمات به شکل *it is this* و باز هم بدون علامت جداکننده مواجه می‌شویم (ibid.: ۱۰۴) که به نظر می‌رسد ناشی از ضعف ویرایش متن است. این ضعف در مواضع متعددی از متن وجود دارد و به موارد ذکر شده صرفاً برای نمونه اشاره شده است. می‌توان گفت که قواعد عمومی نگارش به‌طور کلی در این اثر مورد توجه قرار گرفته و رعایت شده‌اند؛ اما با وجود بدون غلط بودن کتاب، نویسنده می‌توانست با صرف زمان و دقت بیش‌تر مطالعه آن را برای خواننده (به‌ویژه خواننده غیرانگلیسی‌زبان) آسان‌تر کند.

۵. نقد محتوایی

۱,۵ نقد درون ساختاری

به‌منظور تبیین انسجام منطقی کتاب *فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه*، ابتدا ضروری است که ایده محوری کتاب را روشن کنیم. مدعای اصلی بنهم در این اثر رد دیدگاه مورد توافق عموم مفسران، مبنی بر صورت‌گرایی (formalism) و وظیفه‌گرایی (deontologism) در فلسفه عملی کانت، و جای‌گزینی غایت‌انگاری (teleologism) و کمال‌گرایی (perfectionism) است. این توضیح لازم است که در اخلاق هنجاری، به‌منزله قسمی از اخلاق که به‌دنبال یافتن معیاری برای رفتار اخلاقی انسان است، «گاه فضیلت محور مطالعه و بحث قرار می‌گیرد و گاه رفتار. اگر مبنای مطالعه ما رفتار و کردار کنش‌گر اخلاقی باشد، این حوزه از اخلاق خود وارد دو زیرشاخه مهم دیگر خواهد شد که از آن به دیدگاه‌های غایت‌گرایانه و دیدگاه‌های وظیفه‌گرایانه تعبیر می‌شود.

دیدگاه‌های غایت‌گرایانه (پیامدگرا) بر این باور است که خوب بودن یا بد بودن فعل اخلاقی به دلیل پیامدها و نتایجی است که به‌بار می‌آورد، به این معنی که اگر رفتاری منجر به نتیجه‌ای خوب شود خوب است و گرنه بد خواهد بود. آن نتایج که خود از حوزه اخلاق خارج‌اند می‌توانند لذت، سود، و یا حتی سعادت فرد یا جامعه باشند (اژدر و هم‌کاران ۱۳۹۱: ۸۰).

بنهم ابتدا دلایلی را شرح می‌دهد که موجب حاصل‌شدن اجماعی عام بر تلقی صورت‌گرایانه و وظیفه‌گرایانه از اخلاق کانت شده‌اند. بنابر گزارش او، نخستین دلیلی که شارحان را به ترجیح صورت‌گرایی متمایل کرده است، بی‌توجهی کانت به احساس اخلاقی است (Banham ۲۰۰۳: ۱). احساس اخلاقی به‌طور خلاصه عبارت است از انگیزه

تبدیل قانون به دستور و بنابراین احساس اخلاقی نه برای ارزیابی افعال مناسب است و نه به بنیان نهادن خود قانون اخلاقی کمک می‌کند (کانت ۱۳۸۵: ۱۲۸). علاوه بر این، بنابر ادعای بنهم، مهم‌ترین دلیل تمایل مفسران به خوانش صورت‌گرایانه کانت و تحقق دیدگاه اجماعی و نگاه یک‌سویه طرف‌دارانش توجه ایشان به تنها دو اثر مهم کانت در اخلاق (و نه همه آثار حوزه فلسفه عملی) است (ibid.: ۲).

تلاش برای نشان دادن یک پارچگی آثار کانت در فلسفه عملی و ارتباط و سیر تکاملی آن‌ها را تقریباً می‌توان روح حاکم بر اثر مورد بحث و محور تمامی فصل‌های آن دانست که به نحوی بسیار منسجم تا آخر کتاب دنبال شده است، چراکه تلقی وظیفه‌گرایانه (و صورت‌گرایانه) از اندیشه عملی کانت، به مثابه خوانشی سنتی، ناشی از تمرکز جزئی تنها بر دو اثر بنیاد و نقد دوم است (۷۲۷: ۲۰۰۴: Sensen). برخی از دلایل مهم بنهم بر اثبات وحدت و یک‌پارچگی آثار کانت در فلسفه عملی عبارت‌اند از: استدلال او بر تطبیق صورت‌های مختلف قانون عام یا امر مطلق^{۱۴} در بنیاد (Banham ۲۰۰۳: ۶۸-۷۶)، استدلال او بر اثبات این‌که تعارض مهمی بین مواضع کانت در بنیاد و نقد دوم وجود ندارد (ibid.: ۸۳-۱۰۱)، و بحث در اثبات این‌که آیا آموزه حقوق را هم می‌توان بخشی از فلسفه اخلاق کانت به شمار آورد یا نه (ibid.: ۱۷۷-۱۸۰). بر همین اساس ما حق داریم که انسجام و نظم منطقی مطالب کل اثر و ارتباط میان فصول مختلف آن را بی‌نقص و در جهت هدف محوری نویسنده بدانیم.

۲,۵ نقد منابع اثر

همان‌گونه که انتظار می‌رود، بنهم در تحلیل متون کانت از قدرت بی‌نظیری برخوردار است و هر جا که لازم بداند برای تقویت موضع خود از آرای سایر مفسران هم استفاده می‌کند. نکته‌ای که طرح آن برای استفاده بنهم از تفاسیر مختلف ضروری به نظر می‌رسد این است که او التفات چندانی به مفسران سنتی و شناخته‌شده آثار کانت ندارد و ترجیح می‌دهد بیش‌تر از مفسران هم‌رده خودش، یعنی اساتید دانشگاه‌های انگلیسی‌زبان در دوران معاصر، استفاده کند. در میان ارجاعات کتاب، آثار مفسرانی هم‌چون الیسون (Henry Allison)، گایر (Paul Gayer)، پیتون (H. J. Paton)، و دیوید راس (David Ross) کم‌تر دیده می‌شود؛ ضمن این‌که ارجاع به این کانت‌شناسان مشهور هم عموماً در جهت رد دیدگاه‌های ایشان

است. مثلاً، در فصل سوم، بنهم زمانی به الیسون ارجاع می‌دهد که در صفحات بعدی قصد رد دیدگاه او را دارد (ibid.: ۹۲-۱۰۱).

کتاب‌شناسی این اثر بسیار کامل و قابل قبول است و می‌توان مهم‌ترین ویژگی این بخش از کتاب را ملاحظه آثار جدید و معتبر در زمینه فلسفه عملی کانت دانست. استفاده نویسنده از منابع جدید نیز کافی و بی‌نقص به نظر می‌رسد، اگرچه در مواردی به تفاسیر سنتی و قدیمی‌تر بر فلسفه عملی کانت تاحدی بی‌اعتناست. ارجاعات و استنادات براساس اصول جهانی نگارش و بدون اشکال مورد استفاده قرار گرفته‌اند و نویسنده، با دقتی مثال‌زدنی و به‌فراخور بحث، در مورد استفاده از نقل قول‌های مستقیم و غیرمستقیم تصمیم‌گیری می‌کند که عموماً به اخذ تصمیمات درست نیز می‌انجامد. هم‌چنین اگرچه ارجاعات نویسنده به آثار کانت با نحوه ارجاعات معمول به این آثار متفاوت است (مجموعه آثار کانت از انتشارات دانشگاه پروس، در برلین، ۱۹۰۲)، اما این امر نقصی برای استنادات کتاب محسوب نمی‌شود. رعایت امانت در کتاب *فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه*، چنان‌که از انتشارات معتبری مانند پالگریو مک‌میلان انتظار می‌رود، در سطح عالی است، به‌نحوی که حتی یک مورد نقل مطلب بدون ارجاع در این کتاب وجود ندارد. هم‌چنین نویسنده با دقت فراوان، هرکجا که لازم بوده است، از نقل قول مستقیم (به‌نحوی متمایز از متن اصلی کتاب) استفاده کرده و در موارد کم‌اهمیت‌تر هم از نقل قول‌های غیرمستقیم و درون‌متنی بهره برده است.

۳،۵ نقد وضعیت تحلیل و بررسی اثر

کتاب *فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه مسئله محوری مورد بحث خود*، یعنی ارائه تفسیر غایت‌انگارانه از فلسفه عملی کانت و رد دیدگاه اجماعی در باب صورت‌گرایانه بودن آن، را به‌نحو احسن بررسی کرده است. کیفیت تحلیل این مسئله بسیار جالب توجه و دقیق است، به‌طوری‌که نویسنده هرکجا لازم باشد سخن خود را با نقل مطلب از آثار کانت و سایر منابع معتبر مستند می‌کند. بنهم در این اثر آرای کسانی را نقد می‌کند که بر صورت‌گرایی در فلسفه عملی کانت توافق دارند. مدعای اصلی او در این اثر در جهت اثبات موضع فلسفی و درامتداد سنت فکری اوست، ولی این سوگیری کاملاً علمی است و شکل جزم‌گرایانه به خود نمی‌گیرد. نویسنده سعی می‌کند به مستندات اشاره کند که موضع فکری و ایده

محوری خودش را تأیید کنند، ولی این کار با رعایت انصاف علمی انجام می‌شود و راه را برای طرح آرای مخالف و ارائه تحلیل‌های دیگر مفسران باز می‌گذارد.

۴,۵ نقد و تحلیل میزان نوآوری و روزآمدی اثر

در باب وجوه نوآوری کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه، نگارنده این جستار قویاً از وجه مبتکرانه اثر بنهم دفاع می‌کند. بر این مدعا دلایل گوناگونی می‌توان آورد که بدین شرح‌اند: نخست آن‌که عموم مفسران تفاوت چندانی میان فلسفه عملی و فلسفه اخلاق کانت قائل نشده‌اند و عموماً این دو را معادل هم در نظر گرفته‌اند (ibid.: ۲۱۲)، درحالی‌که مقصود بنهم از فلسفه عملی کانت بسیار فراتر از صرف فلسفه اخلاق است و موارد متعددی از جمله فلسفه دین، فلسفه حقوق، و ... را نیز شامل می‌شود. دومین دلیل بر مبتکرانه بودن اثر بنهم به نحوه خوانش کتاب مهم دین در محدوده عقل تنها مربوط است؛ توضیح این‌که عموم مفسران این اثر را خارج از حوزه فلسفه عملی کانت، بی‌ارتباط با نقد دوم، و متعلق به قلمرو فلسفه دین می‌دانند، اما بنهم آن را به‌مثابه اثری مهم در روان‌شناسی اخلاقی کانت تفسیر می‌کند (ibid.: ۳)؛ بدون تردید این نحوه خوانش آثار کانت در فلسفه دین، در جهت اثبات مدعای اصلی بنهم، یعنی خوانش غایت‌انگارانه از فلسفه عملی کانت، است.^{۱۵} سومین دلیل ما بر اثبات وجه ابتکاری این اثر مبتنی بر بی‌توجهی تفاسیر موجود به تمایز میان آثار انتقادی و آثار تعلیمی در فلسفه عملی کانت (و به‌ویژه غفلت از آثار تعلیمی) است؛ این درحالی است که بنهم با توصیف دقیق تفاوت میان این دو نوع اثر^{۱۶}، بر اهمیت کتاب مابعدالطبیعه اخلاق^{۱۷} به‌منزله مهم‌ترین اثر تعلیمی کانت در فلسفه عملی تأکید می‌کند (ibid.: ۱۸۱).

۵,۵ نقد و تحلیل میزان هماهنگی‌های محتوای علمی و پژوهشی اثر با اصول،

مبانی، و پیش‌فرض‌های آن

بدون تردید مهم‌ترین نکته‌ای که در ملاحظه عنوان کتاب خودنمایی می‌کند توجه ویژه بنهم به سیر اندیشه کانت در فلسفه عملی است. کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه از این جهت بسیار استوار و واجد جامعیت و انطباق محتوا با عنوان است، به‌طوری‌که خط فکری بنهم در سرتاسر کتاب پی گرفته می‌شود و در فصول مختلف، به‌فراخور مباحث، نسبت

میان آثار مختلف کانت در فلسفه عملی تبیین می‌شود. بنهم در اوایل کتاب ابتدا تناظر سه بخش از درس‌گفتار انسان‌شناسی کانت با سه نقد مهم او را تبیین می‌کند (ibid.: ۲۰)؛ سپس در فصل سوم استدلال مطرح‌شده در بخش سوم بنیاد را با بحث «استنتاج استعلایی» در نقد اول مقایسه می‌کند (ibid.: ۷۷)؛ در فصل چهارم زمینه پدیدآمدن بنیاد و نقد دوم و این دو اثر را مقایسه می‌کند (ibid.: ۹۴-۹۶) و سپس، در مخالفت با رأی الیسون، وجود نوعی دگرگونی و اختلاف بنیادین میان این دو اثر را رد می‌کند و نهایتاً این دو اثر را از جهت روش‌شناختی مقایسه می‌کند (ibid.: ۱۰۴-۱۰۱). در ابتدای فصل پنجم نیز به دو اثر *رابطه قوا (Conflict of Faculties)* و *دین در محدوده عقل تنها* می‌پردازد و اظهار می‌دارد که این دو اثر را باید به‌مثابه بسط موضوعات مطرح‌شده در نقدهای دوم و سوم ملاحظه کنیم (ibid.: ۱۱۸). همین رویکرد، که در فصل‌های مختلف کتاب به‌وضوح قابل مشاهده است، از انسجام اثر بنهم حکایت می‌کند و یکی از مهم‌ترین نقاط قوت آن محسوب می‌شود.

۶,۵ ارزیابی میزان انطباق و جامعیت اثر

سیر محتوای مباحث کتاب کاملاً مطابق با بخش دوم عنوان اصلی، یعنی «از نقد به آموزه»، است، به‌طوری‌که ابتدا آثار نقادانه کانت (مانند *بنیاد مابعدالطبیعه اخلاق*) بررسی می‌شوند و سپس، در فصول پایانی، نویسنده آثار تعلیمی کانت (مانند *کتاب فلسفه فضیلت*) در این حوزه را بررسی و تحلیل می‌کند. فهرست کتاب و عناوین انتخاب‌شده برای فصل‌های مختلف آن نیز، علاوه بر این هدف، به سیر تاریخی اندیشه کانت توجه می‌کند، به‌طوری‌که مثلاً نخستین فصل کتاب به اخلاق کانت در دوره تفکر ماقبل نقدی او اختصاص دارد و فصول هفتم و هشتم نیز به ترتیب به غایات فضیلت و غایات نهایی فلسفه عملی می‌پردازند. باین حال، مطالب مطرح‌شده در کتاب *فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه انطباقی* با سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات، و فناوری ندارد و این کتاب در واقع نمی‌تواند نقش مؤثری در برنامه آموزشی کشور ایفا کند؛ اما این کتاب در برنامه پژوهشی در بخش مربوط به پایان‌نامه‌های تحصیلات تکمیلی گرایش‌های مختلف رشته فلسفه می‌تواند محل ارجاع پایان‌نامه‌ها و منبع الهام‌بخشی در تدوین مقالات باشد.

۷,۵ نقد و تحلیل نحوه بهره‌گیری اثر از مؤلفه‌های جامعیت صوری برای تفهیم

موضوع پژوهش

کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه همانند بسیاری دیگر از کتب مربوط به حوزه‌های مختلف علوم انسانی فاقد بسیاری از مؤلفه‌های جامعیت صوری (از جمله تمرین، جدول، تصویر، نمودار، و ...) است؛ با این حال از دو مؤلفه موجود در اثر مورد بحث، یعنی طرح بحث مقدماتی و نتیجه‌گیری و جمع‌بندی نهایی، می‌توان به‌منزله دو نقطه قوت و ضعف این اثر یاد کرد؛ توضیح این‌که مقدمه کتاب حاوی بحثی مختصر و درعین حال راه‌گشا در باب محتوای اثر و رئوس مطالب و روش کلی پژوهش مؤلف است و تصویر قابل‌قبولی از کتاب به دست می‌دهد، در حالی که این کتاب واجد جمع‌بندی و نتیجه‌گیری جامع، روشن، و مختصری (چه در کل اثر و چه در پایان هر فصل) به نظر نمی‌رسد.

۸,۵ بررسی میزان دقت در کاربرد اصطلاحات تخصصی و معادل‌ها

در بحث از نحوه کاربرد اصطلاحات فنی در اثر مورد بحث باید توجه داشت که پیش‌فرض بنهم در نگارش این اثر آن است که خواننده کاملاً با اصطلاحات فلسفه عملی کانت آشناست و احتمالاً تعدادی از آن آثار را نیز مطالعه کرده است. به همین منظور، بنهم در موارد فراوانی از توضیح و تبیین معنای اصطلاحات تخصصی خودداری می‌کند. این در حالی است که خود کانت در آثارش معمولاً معنای مورد نظر از اصطلاحات فنی را تبیین می‌کند؛ مثلاً از آن‌جاکه خواننده ممکن است در مورد تمیز معنای دو عبارت *moral law* و *ethical law* دچار سردرگمی شود، در *نقد عقل محض* (کانت ۱۳۶۲: ۸۸۰۶) و *فلسفه حقوق* (کانت ۱۳۸۰: ۵۱) این دو معنا را تبیین می‌کند. یا تفاوت دو عبارت *moral imperative* و *categorical imperative* را به ترتیب در *نقد عقل عملی* (کانت ۱۳۸۵: ۳۵) و *درس‌های فلسفه اخلاق* (کانت ۱۳۷۸: ۳۳) تبیین می‌کند. بنهم نیز در مواردی اصطلاحات را تبیین می‌کند و مثلاً در ابتدای فصل اول مراد خود از اصطلاح ماقبل نقدی (*pre-critical*) را روشن می‌کند (Banham ۲۰۰۳: ۸) و یا در فصل ششم به خوبی معنای دو اصطلاح مهم حقوق خصوصی (*private right*) و حقوق عمومی (*public right*) را تبیین می‌کند (ibid.: ۱۵۸-). اما در موارد بسیاری هم به ایضاح معانی اصطلاحات فنی را توجه نمی‌کند.

۹,۵ تحلیل انتقادی رویکر کلی اثر

همان‌گونه که در بخش‌های مختلف این نقد نشان دادیم، مهم‌ترین ویژگی‌های مثبت کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه را می‌توان به‌نحو زیر شرح داد: نخست باید به تلاش

نویسنده برای ارائه تفسیر جدیدی از فلسفه عملی کانت اشاره کرد که با تفسیر مورد پذیرش عموم مفسران (تلقی صورت‌گرایانه از فلسفه عملی کانت) در تضاد است؛ دومین وجه مهم کتاب این است که نویسنده سعی داشته است که، به جای تمرکز بر یک یا دو اثر مهم کانت در فلسفه عملی، تمامی آثار کانت در این حوزه را مورد نظر قرار دهد و نیز نحوه بسط و تکامل اندیشه عملی کانت را با ارائه تفاسیری درباب نسبت‌های موجود میان آثار مختلف او روشن کند؛ سومین خصیصه این اثر رویکرد تحلیلی و زبانی آن است، به طوری که نویسنده به جای توجه کلی به مفاهیم و اندیشه‌های کانت در فلسفه عملی و نیز توجه به زمینه‌های فکری و تاریخی آثار مختلف او (از جمله تأثیر دوران ماقبل نقدی و دوره نقادی در روح حاکم در آثار) بیش‌تر درصدد تفسیر آرای کانت بر محور متن است.

اما شاید مهم‌ترین نقد وارد بر این کتاب را بتوان عملکرد گزینشی نویسنده دانست. در توضیح این ایراد باید گفت که بنابر تصریح خود نویسنده، به دلیل زیادبودن تعداد آثار کانت در دوره‌های مختلف فکری‌اش، کتاب *فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه* (به‌ویژه در مورد آثار دوره ماقبل نقدی) گزینشی عمل می‌کند (۸: *ibid.*)؛ چراکه حجم مطالب بسیار بالاست و طبیعتاً بحث و بررسی دقیق مباحث متعدد و جدی فلسفه عملی کانت در مجال موجود میسر نیست. نگارنده نقد حاضر بر آن است که بنهم می‌توانست با بسط اندیشه‌هایش مطالب را به نحوی بسیار بهتر و با مجال بیشتر در قالب یک اثر چندجلدی منتشر کند که هر جلد به یک یا چند اثر کانت بپردازد و بدین طریق خود را از اتهام رویکرد گزینشی به متون کانت مبرا کند. این درحالی است که متأسفانه همین امر موجب شده است که برخی از مدعیات نویسنده چندان قانع‌کننده به نظر نرسند؛ به اعتقاد یکی از نقادان این کتاب، بسیاری از مطالبی که بنهم در این کتاب از آن‌ها بحث می‌کند مستلزم بحث بیش‌تری‌اند و عملکرد گزینشی بنهم موجب شده است که ادعای او مبنی بر خوانش غایت‌انگاران فلسفه عملی کانت چندان قانع‌کننده نباشد. به علاوه، فشردگی این اثر باعث شده است که برخی از سؤالات مهمی که طی بحث در ذهن مخاطب شکل می‌گیرد تا پایان کتاب بی‌پاسخ بماند (Sensen ۲۰۰۴: ۷۲۸).

۱۰،۵ ارزیابی کاربرد اثر در برنامه آموزشی

روشن است که این کتاب تفسیری تخصصی، و نه مقدماتی، بر فلسفه عملی کانت است که چندان به کار دانشجویان جدید ورود فلسفه نخواهد آمد و بیش‌تر می‌تواند برای

پژوهش‌گران متخصص در حوزه فلسفه عملی کانت مفید واقع شود. این کتاب به هیچ وجه اثری عمومی و مناسب برای دانشجویان مقطع کارشناسی رشته فلسفه نیست و تنها از این جهت می‌تواند مورد توجه دانشجویان تحصیلات تکمیلی باشد که هر فصل از آن به یکی از آثار کانت در فلسفه عملی اختصاص دارد (Singleton ۲۰۰۶: ۱۰۶). بنابراین کتاب می‌تواند برای دانشجویانی مفید باشد که پایان‌نامه خود را به یکی از این آثار اختصاص داده‌اند. هم‌چنین اثر گری بنهم قطعاً جزء آثار پیشرفته و حرفه‌ای در فلسفه عملی کانت است که می‌تواند برای آشنایی پژوهش‌گران این حوزه با تفسیری جدید، که بر وحدت آثار کانت تأکید دارد، مفید واقع شود (Sensen ۲۰۰۴: ۷۲۹).

۶. نتیجه‌گیری

۱. کتاب فلسفه عملی کانت از نقد به آموزه نوشته گری بنهم اثری بدیع و بسیار پیشرفته در تبیین فلسفه عملی کانت است که به جای یک یا چند اثر خاص در صدد بررسی و تحلیل تمامی آثار کانت در این حوزه از منظری جدید است؛
۲. این اثر به وضوح به دنبال رد اجماع عام در باب تفسیر صورت‌گرایانه و وظیفه‌گرایانه از فلسفه عملی کانت و جای‌گزینی تفسیر غایت‌انگاران و کمال‌گرایانه از آن است؛
۳. مهم‌ترین نقاط قوت اثر مورد بحث عبارت‌اند از: توجه به ارتباط میان آثار مختلف کانت، بررسی همه آثار کانت در تمام دوره‌های فکری او، مخالفت با دیدگاه اجماعی و ارائه تفسیری جدید از فلسفه عملی کانت، مراجعه به تفاسیر جدید، و ...؛
۴. مهم‌ترین نقاط ضعف این اثر نیز عبارت‌اند از: استفاده از واژگان در معنای غیر معمول آن‌ها، گزینشی بودن مطالب بررسی شده به دلیل مجال کم بحث، روشن‌نکردن مفاهیم فنی و اصطلاحات تخصصی فلسفه عملی کانت، و ... .

پی‌نوشت‌ها

۱. برای مطالعه بیش‌تر در مورد انسان‌شناسی در اندیشه کانت، بنگرید به سعادت‌ی خمسه ۱۳۹۰.
۲. این فهرست در هشت فصل، به‌علاوه صفحه قدردانی (IX)، مقدمه (صفحات ۷ تا ۷)، یادداشت‌ها (صفحات ۲۳۹ تا ۲۵۸)، فهرست منابع (صفحات ۲۵۹ تا ۲۶۴)، و نمایه (صفحات ۲۶۵ تا ۲۷۰) تنظیم شده است.

۳. مقصود از آثار تعلیمی (doctrinal) در فلسفه عملی کانت آن دسته از آثاری است که کانت در آن‌ها اصول را اطلاق و اعمال می‌کند (و نه نقد) (بنگرید به سعادت‌ی خمسه ۱۳۹۰: ۱۹).
۴. تفاوت این دو فصل در آن است که فصل ششم «آموزه حقوق» و فصل هفتم «آموزه فضیلت» را در *مابعدالطبیعه اخلاق* مورد بحث قرار می‌دهند (Singleton ۲۰۰۶: ۱۰۵).
۵. باید توجه داشت که در واقع بنهم در این کتاب درصدد دفاع کورکورانه از تمام اندیشه‌های کانت نیست، بلکه توجهش بیش‌تر معطوف به تبیین میراث کانت و تاثیرش در فلسفه عملی در فرهنگ معاصر است (Banham ۲۰۰۳: ۷).
۶. هگل اخلاق کانت را نوعی صورت‌گرایی تهی می‌داند و اشکال فاقد ماده بودن را بر امر مطلق کانت وارد می‌کند. البته برخی مفسران معاصر با تفسیر الهیاتی اندیشه اخلاقی کانت درصدد رفع این اشکال بوده‌اند (Sensen ۲۰۰۴: ۷۲۷).
۷. بنگرید به Paton ۱۹۳۶: ۲۱-۳۶.
۸. بنگرید به Gayer ۲۰۰۶: V-VII.
۹. بنگرید به Kant ۱۹۲۲: IX-XIII.
۱۰. کتاب تنها یک بخش تمهیدی با عنوان مقدمه (introduction) دارد و بخش مجزایی با عنوان پیش‌گفتار (preface) برای آن در نظر گرفته نشده است.
۱۱. بنگرید به Banham ۲۰۰۳: ۱۱۷.
۱۲. چه‌بسا خواننده انگلیسی‌زبان هم به‌سادگی از پس فهم متن این اثر برنیاید.
۱۳. برای اطلاع از معانی ذکر شده برای این کلمه‌ها در این دو فرهنگ لغت بنگرید به Merriam's Webster ۲۰۰۳: ۸, ۱۳۳۳; Hornby ۲۰۰۰: ۸, ۱۳۸۶.
۱۴. به اعتقاد بنهم مشکل تفاسیر موجود که درصدد حل مسئله صورت‌بندی‌های مختلف امر مطلق بوده‌اند این است که به ارتباط میان اندیشه‌های مطرح‌شده در دو کتاب *مابعدالطبیعه اخلاق* و *نقد عقل عملی* توجهی ندارند (Banham ۲۰۰۳: ۷۶).
۱۵. بنگرید به نخستین عنوان فرعی از فصل پنجم: «غایت‌انگاری اخلاقی: زمینه آثار کانت در باب دین» (Banham ۲۰۰۳: ۱۱۸-۱۲۲).
۱۶. بنهم در ابتدای کتاب تصریح می‌کند که «اگر اصول فلسفه اخلاق در آثار انتقادی بنیان نهاده شوند، آثار تعلیمی متکفل توصیف روش کاربرد آن اصول‌اند» (Banham ۲۰۰۳: ۶).
۱۷. ترجمه فارسی این اثر با عنوان *فلسفه فضیلت* در ایران به چاپ رسیده است.

- اژدر، علیرضا و دیگران (۱۳۹۱)، «تحلیلی بر نقد امر مطلق کانت»، *متافیزیک*، س ۴، ش ۱۳.
- سعادت‌تی‌خمسه، اسماعیل (۱۳۹۰)، «ارزیابی انتقادی از انسان‌شناسی پراگماتیکی کانت»، *پژوهش‌های فلسفی*، س ۵، ش ۸.
- کانت، ایمانوئل (۱۳۶۲)، *سنجش خرد ناب*، ترجمه میرشمس‌الدین ادیب سلطانی، تهران: امیرکبیر.
- کانت، ایمانوئل (۱۳۷۸)، *درس‌های فلسفه اخلاق*، ترجمه منوچهر صانعی دره‌بیدی، تهران: نقش و نگار.
- کانت، ایمانوئل (۱۳۸۰)، *فلسفه حقوق*، ترجمه منوچهر صانعی دره‌بیدی، تهران: نقش و نگار.
- کانت، ایمانوئل (۱۳۸۵)، *نقد عقل عملی*، ترجمه انشاءالله رحمتی، تهران: نورالتقلین.

Banham, Gray (۲۰۰۳), *Kant's Practical Philosophy: from Critique to Doctrine*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Caygill, Howard (۲۰۰۰), *A Kant Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Gayer, Paul (۲۰۰۶), *Kant*, London: Routledge.

Hollyman, Gareth (۲۰۱۳ March ۱۵), "Remembering Gary Banham",

<<http://www.staff.mmu.ac.uk/manmetlife/news/view/remembering-gary-banham-۱۹۶۵-۲۰۱۳>>.

Holzhey, Helmut and Vilen Mudroch (۲۰۰۵), *Historical Dictionary of Kant and Kantianism*, Lanham: The Scarecrow Press.

Hornby, A. S. (۲۰۰۰), *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, New York: Oxford University Press.

Kant, Immanuel (۱۹۲۲), *Critique of Pure Reason*, trans. Norman Kemp Smith, London: Macmillan.

Merriam-Webster (۲۰۰۳), *Merriam-Webster's advanced Learner's English Dictionary*, Massachusetts: Merriam-Webster.

Paton, H. J. (۱۹۳۶), *Kant's Metaphysics of Experience*, London: George Allen and Unwin Limited.

Sensen, Oliver (۲۰۰۴), "Book Reviews, Kant's Practical Philosophy: From Critique to Doctrine", *Mind*, vol. ۱۱۳, no. ۴۵۲.

Singleton, Jane (۲۰۰۶), "Book Reviews, Kant's Practical Philosophy: From Critique to Doctrine", *Journal of the British Society for Phenomenology*, vol. ۳۷, no. ۱.

